

Csakúgy, mint Bodor Ádám '92-es klasszikusában, a *Sinistra-körzetben*, valamint a hét évvel később napvilágot látott, meglehetősen felemás kritikai fogadtatásban részesült *Az érsek látogatásában*, úgy a szerző tavaly meg-

jelent legutóbbi kötetében, a *Verhovina madarai*ban is egy külvilágtól többnyire elszigetelt, földrajzi és egzisztenciális szempontból egyaránt perifériára szorult közösség életébe nyerünk betekintést. Hasonlóan az említett művekhez, ezúttal is a jellegzetesen kö-

72 Turi Márton

AZ ELMŰLÁS TERMÉSZETRAJZA

Bodor Ádám:

Verhovina madarai

zép-kelet-európai tájak és települések fantasztikummal kevert topográfiajából és helyrajzából bontakoznak ki a létezés dekadenciájának egyszerre nyomasztó és lebilincselő atmoszférájú terei. A regény és az elbeszélésgyűjtemény műfajának határmezsgyéjén felépített *Verhovina madarai*ban egy olyan egyedülálló hangulattal rendelkező világ elevenedik meg, amely azonnal magába szippantja befogadóját, aki azonban a szöveg mellékszereplőihez hasonlóan valószínűleg jó ideig maga is csak értetlenül próbál majd kiigazodni Jablonska Poljana, az egyes történetek helyszínéül szolgáló peremvidéki kisváros abszurd viszonyai és kiszámíthatatlan eseményei között. Erre utal a szöveg egyik pontján Adam, a kötet több történetében elbeszélői funkciót is betöltő, a szerzővel (a *Sinistra-körzet* főszereplőjéhez, Andrej Bodorhoz hasonlóan) részleges névrokonságban álló központi figurája is: „Amikor valahonnan idegen érkezik, és közénk telepedik, orrát egy darabig zsebkendővel tartja, és néha órákra van szüksége, hogy magához térjen, megszokja közelségünket és főleg a levegőt, ami körülveszi és amit más híján most neki is be kell szívni.” Jablonska Poljana ugyanis (*Az érsek látogatásának* rohadó szemétdombokkal övezett Bogdanski Dolinájához hasonlóan) olyan bűdösséget áraszt termálvíze (az egész Verhovina-térség meghatározó eleme) miatt, amely a kívülállók számára csaknem kibírhatatlan – azonban a hőforrások émelyítő bűzén át is érződik még valami, ami talán ennél is nehezebben elviselhető: az erkölcsök szembeötlő kezdetlegessége. Jablonska Poljana ugyanis hiába idézheti fel bennünk nevével Jasznaja Poljanát, a tolsztoji humanizmus emblematisz helyét, annak leginkább csak torz tükörképét képes adni: az egyes szereplők nevével fémjelzett epizódok többnyire a mindenkire kiterjedő kiszolgáltatottságról, a kommunikációs kapcsolatok leépüléséről tesznek tanúbizonyságot, csak elvétve (bár akkor meglehetősen intenzíven) felvillantva pozitív gesztusokat

és érzelmeket. Legtöbbször azonban az elhallgatás, a hazugság és a gyanakvás jegyében telnek Verhovina lakóinak céltalan végnapjai – a szüntelen várakozás arra, hogy: „Hátha jön valaki, és megmondja, mi végre vagyunk itt. Vagy nem jön ide többet senki. Igazából csak az idő múlását várjuk.”

Bodor korábbi regényeihez hasonlóan tehát a *Verhovina madara-* 73
iban is a szöveg térbeli horizontjára, az önmagába záruló körzetre helye-
ződik a hangsúly, ami ezúttal is a mű időbeliségének háttérbe szorulását vonja
maga után. Bár egy gondosan elejtett utalás szerint a történet elvileg a huszon-
egyedik században játszódik, a *Verhovina madaraiban* mégis mintha megállt
volna az idő. Egyszerre van itt jelen letűnt korszakok és napjaink tárgyi
kultúrája, az információk megszerzésének pedig a régi idők archaikus mítoszaiba és hiedelmeibe vetett hit ugyanúgy részét képezi, mint az ál-
landó megfigyelés és elnyomás múlt századi diktatúrákat idéző hálózata. Verhovina életének minden szintjén fellelhetőek ezek az ellentmondások: a helyiek például a használaton kívüli könyvtár könyveit fűtésre használják, szellemi útmutatójuk mégis egy meséket is tartalmazó szakácskönyv marad. Hasonló kettősséget rejt magában a természet is: közelsége egyszerre teremt meg egyfajta otthonosságot Jablonska Poljana nyomorában, de árulkodik egyúttal arról is, hogy közösség és környezetének kapcsolata valószínűleg végérvényesen holtpontra jutott – a térség madarait ugyanis ismeretlenek elzavarták, méhkaptárait felgyújtották, tavait pedig megmérgezték. Ez a szakadék a későbbiekben pedig csak tovább mélyül a társas kapcsolatokban, a kívülről érkező látogatók ellenséges megítélésében, egyre határozottabban sejtetve, hogy a haldokló Verhovina története fordulópontjához, vagy akár teljes lezárásához közeledik. A Jablonska Poljanát korábban irányító, majd nyomtalanul eltűnt család történetében például a következőt olvashatjuk: „Egyedül ők, a Czervenskyek érezték meg, hogy itt, a Medwaya és a Peltin lejtői alatt valami véget ért. Hogy itt hamarosan és végérvényesen minden megváltozik.” Verhovina lakói ennek az eljövendőben lévő lezárásnak az irányából értelmezik a körzet gyakran szurreális, meseszerű történéseit, egy apokaliptikus színezetű hanyatlástörténeti narratívát létrehozva. Miközben azonban a mágikus tapasztalatok a mindennapok szerves részévé válnak, a szereplők jó esetben is csak jóleső rezignációval képesek fogadni a transzcendencia jeleit, a kegyelem ritkán adódó lehetőségeit. Ezt az elfordulást legjobban talán a feltámadás radikális elutasítása (amivel egyébként már a *Sinistra-körzetben* is találkozhattunk) mutatja – az egyik fejezetben ugyanis Nika Karanika, Jablonska Poljana jóstehetséggel megáldott gondozónője könnyeivel véletlenül visszahoz a halálból két gyereket, akiket agyoncsapott a villám, tettét azonban Anaton Korkodus vízügyi brigáderos, a körzet voltaképpeni vezetője a következőkkel kommentálja: „Ilyesmi nálam egyszer fordulhat elő. Ígérje meg, hogy soha többet nem tesz ilyet.”

Verhovina elmúlását tehát saját lakosai is siettetik azzal, hogy a külvilág viszonyaitól egyre inkább elzárkózva az általuk fenntartások nélkül normaként elfogadott, de a külső szemlélő számára gyakran teljességgel érthetetlennek és embertelennek tűnő hagyományaikba burkolóznak

74 – hasonlóvá válva ahhoz a jégpáncélba fagyott malomhoz, vagy az egyik hóforrás kék kristályaiban konzerválódott vadmalachoz, amelyeknek többször is gyönyörű leírását kapjuk a könyvben. Ez a távolságtartás azonban csak a sajátos szokásokban és szemléletmódban tud érvényesülni, Jablonska Poljana területileg ugyanis valamennyire mégis szabadon átjárható marad, melynek következtében lakói nem tudják teljesen függetleníteni magukat a külső behatásokról: Anaton Korkodus például folyamatosan fogad maga mellé fiatalokat (köztük a már említett Adamot is) segítőnek a közeli Monor Gledin javítóintézetéből. Részben rájuk is vonatkozik a könyv címe, ők ugyanis Verhovina madarai, akik „végül egy szép napon mindig elrepülnek” – addig azonban gyakran már puszta jelenlétükkel, a helybéliektől való különbözőségükkel is megbontják a közösség életének tétova mozdulatlan-ságát: „Nem vagy te idevaló. [...] Neked is jobb, ha mielőbb elmész innen. / Kérek csak azt az egyet ne. Még ma összeszedem magam. Ígérem, mátol megpróbálok olyan lenni, mint ti.” Ezek a konfliktusok pedig legtöbbször a fennálló rendet megzavaró idegenek eltávolításával végződnek: elűzetésükkel, de helyenként akár meggyilkolásukkal is – Adam a *Balwinder* című fejezetben például egy kémnek kikiáltott pópának ad olyan tanácsot a település mielőbbi elhagyására, amely végül végzetes következményekkel jár az említett személyre nézve, a regény utolsó oldalain pedig hagyja belefulladásra az egyik termálvizes forrásba a körzet átépítésének ügyében kellemetlenkedő látogatót. Ebből is láthatjuk, hogy a korábbi regények főszereplőivel szemben, akik végül sikeresen elmenekültek az életüket ellehetetlenítő környezetből, a *Verhovina madarainak* meghatározó alakjaira nem jellemző az elvagyódás, helyette görcsösen ragaszkodnak megszokott világukhoz – sokszor úgy tűnik jobban, mint saját életükhöz. „Nincs jobb hely a végső búcsúra, mint Jablonska Poljana.” – hallhatjuk ez egyik történetben Edmund Pochoriles fogadóstól, aki ennek jegyében nem sokkal később fel is gyújtja magát. Öngyilkossága azonban nem feltétlenül menekülés, hanem sokkal inkább teljes beteljesülése annak a helyhezkööttségnek, amely legtöbbször csak tétlenséget és cselekvésképtelenséget szül – vagyis Verhovina őslakosai még holtukban is ragaszkodnak ahhoz a földhöz, amely velük együtt ítéltetett pusztulásra.

A közelgő változás ugyanis elkerülhetetlennek mutatkozik: egyre gyakrabban bukkannak fel olyan rejtélyes idegenek, akiket a helybéliek már nem tudnak ellenőrzésük alatt tartani – vagyis a *Verhovina madarainak* központi szereplői nem képesek azt a totális kontrollt gyakorolni, amelyet

a *Sinistra*-körzet hegyivadászai, illetve *Az érsek látogatásának* pópái képviseltek. Ezek az ismeretlenek pedig nem csak egyre erőszakosabban befolyásolják Jablonska Poljana lakóinak életét (például egy Damasskin Nikolsky nevű prokurátor először vad rókákat ereszt szabadon a kisvárosban, később pedig felgyűjtja Korkodus iratait, amelyek a közösség teljes 75 múltját dokumentálták), hanem a térség várható jövőjére (a bezárt bányák ismételt megnyitására, nagyszabású építkezésekre) is utalásokat tesznek. A történet előrehaladtával világossá válik, hogy igazából ők a hatalom valódi letéteményesei, nem pedig a Jablonska Poljanát egyre kevésbé irányítani képes vízügyi brigadéros – aki valószínűleg pont ezeknek a „távoli hatalmasságoknak” köszönhetően veszíti el fokozatosan vezetői szerepét, végül pedig (az egész kötet központi eseményeként) életét is, mint akik korábban legitimálták pozícióját. Verhovina lakosai így hiába alkalmazzák az elnyomás és kirekesztés különböző eszközeit, maguk is áldozataivá válnak egy olyan hatalmi rendszernek, amelynek pontos viszonyait és céljait (az olvasóhoz hasonlóan) nem képesek átlátni – ennek következtében pedig ugyanolyan kétellyel kezdenek el viselkedni egymás iránt, mint a körzetbe betévedő idegenekkel.

Az emberi kapcsolatokat tehát megbénítja a gyanakvós hermeneutikája, amiből a kötet leendő befogadója is jócskán részesülhet – a szöveg szerkezeti felépítése és elbeszéléstechnikai megoldásai ugyanis remekül tükrözik a Jablonska Poljanát átható állandó bizonytalanságot, izgalmas kihívások elé állítva ezzel értelmezőjét. A *Verhovina madarai*ban például egyszerre érvényesülnek az elbeszélésgyűjtemény és a regény műfaji sajátosságai, egy hatásos feszültséget eredményezve: a lineáris egymásutániságot (legalábbis a könyv feléig) megbontó egyes fejezetek többször is elismélik a legfontosabb eseményeket (vagyis lényegében önálló elbeszélésekként is olvashatókká válnak), a különböző alternatívák azonban sokszor kizárják egymást (az egyik szövegrészben Korkodus például maga égeti el feljegyzéseit, de Nika Karanika megkéselésére is teljesen eltérő magyarázatokat kapunk), vagyis a szöveg nem áll össze teljesen egyetlen egységes narratíva mentén – miközben a különböző részekben átívelő történetvezetés éppen arra ösztökéli az olvasót, hogy a kezében tartott művet egybefüggő regényként értelmezze. Érdemes emellett azt is megfigyelni, hogy miközben Jablonska Poljanáról részletekbe menő, rendkívül szemléletes leírásokat kapunk, addig bizonyos szövegrészekben képtelenség beazonosítani az elbeszélőt, akinek egyébként nem csak kiléte, de sokszor megbízhatósága is erősen kérdésessé válik: Adam és egy Balwinder nevű szereplő például egyaránt jelen van Korkodus letartóztatásakor, később mégis úgy beszélnek az esetről, mintha csak hallomásból értesültek volna róla. Ez a termékeny, az értelmezést új lehetőségekkel gazdagító, mintsem

meggátoló szándékolt elbizonytalanítás egészen az utolsó sorokig megmarad, mikor is váratlanul visszatérnek Verhovinába az onnan korábban elűzött madarak. Még ezen a ponton is csak találgathatunk – a szöveg a lezárás több interpretációjára is lehetőséget ad. Személy szerint azonban nem tudom

76 másképp olvasni a *Verhovina madarainak* befejezését, mint amelyben a madarak – amelyek egyébként már a *Sinistra-körzet*ben is mindig a halállal, a fenyegetettséggel asszociálódtak (a Sinistrát irányító osztagot például szürke gúnároknak hívták, a csonttollúakat pedig végzetes kór terjesztőjének tartották) – nem a természettel való kibékülés előhírnökei, hanem a körzet végleges felszámolásának, egyben egy olyan kor kezdetének tanúi, amelyben az embernek már nincs többé helye.

A *Verhovina madarainak* összetett gondolatiságában, izgalmas kettőségeiben és felépítésében, utánozhatatlanul érzéki és szuggesztív prózanyelvében tehát egy olyan letargikus vidék tárul fel előttünk, amelyet még a szerző (a korábbi regényekben kevésbé alkalmazott) kiváló, kellően sötét humora ellenére is kétségtelenül nehezünkre eshet ismerősként üdvözölnünk – pedig nagyon is annak kellene lennie. A kötet néhány értelmezője ezt a kezdetben zavarba ejtő benyomást azzal igyekezett palástolni, hogy Verhovina létező földrajzi alapjainak felfejtésére hegyezte ki olvasatát. Bár a referencialitás kérdése közel sem érdemtelen felvetés, hiszen Bodor prózája saját bevallása szerint is többnyire Erdély különleges természetrajzán és egzisztenciális viszonyain alapszik, mégis úgy érzem, hogy a valós helységnevek szerepeltetése (utalás történik például egy Csernovitz nevű helyre) itt első-sorban az olvasóval folytatott kettős játék részeként bír jelentőséggel – hasonlóan a (pszeudo)önéletrajziség lehetőségének felvetéséhez a narrátor és az író már említett névazonosságán keresztül. Ezek a megoldások leginkább arra szolgálnak, hogy közelebb hozzák befogadót ehhez az öntörvényű világhoz, miközben más eszközökkel a szerző ugyanígy el is idegeníti tőle: például mikor a történet korai szakaszában kiderül, hogy Jablonska Poljana lakói valamilyen meghatározhatatlan, de (ahogyan azt az elbeszélő külön kiemeli) semmiképpen sem magyar nyelvet beszélnek. Véleményem szerint éppen ebben az otthonosságában is idegen, idegenségében is otthonos közegben, ebben a végtelenül ambivalens állapotban nyílik meg annak a valóban katartikus olvasmányélménynek a lehetősége, amely nem csak maradandó esztétikai benyomásokhoz vezethet, hanem egyben gondolkodásra is készíthet minket saját magunk és környezetünk természetéről. Ezért amennyiben a *Verhovina madarainak*, az irodalomtudomány által teljes joggal remekműként számon tartott *Sinistra-körzet* méltó párjának reményvesztett tájait mindenképpen be szeretnénk határolni, úgy nem feltétlenül a térképen érdemes keresgelnünk – önmagunkban előbb-utóbb biztosan megtaláljuk őket. (*Magvető, Bp. 2011*)